

Produktywność i towarowość rolnictwa w Polsce

Roman Kulikowski

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk

Streszczenie

W artykule dokonano analizy przestrzennego zróżnicowania cech produkcyjnych rolnictwa w Polsce. Celem opracowania jest przedstawienie i wyjaśnienie zróżnicowań przestrzennych produktywności ziemi i produktywności pracy przy pomocy wskaźników określanych w oparciu o relacje wartości produkcji globalnej rolnictwa do jednostki powierzchni użytków rolnych i nakładów pracy ludzkiej w rolnictwie. Drugą część opracowania poświęcono problematyce zróżnicowania przestrzennego stopnia towarowości, rozumianego jako stosunek produkcji towarowej do produkcji globalnej i poziomu towarowości rozumianego jako wielkość produkcji towarowej rolnictwa na 1 ha użytków rolnych.

Wstęp

Systematyczne badania nad przemianami i przestrzennym zróżnicowaniem cech produkcyjnych rolnictwa prowadzono w Instytucie Geografii PAN w latach 1971–1975 w problemie węzłowym: „Podstawy przestrzennego zagospodarowania kraju”, w ramach tematu „Przemiany i tendencje rozwojowe w zakresie produkcji i towarowości rolnictwa”. W latach 1982–1990 badania nad zróżnicowaniem cech produkcyjnych rolnictwa kontynuowano w ramach problemu międzyresortowego „Organizacja przestrzenna rolnictwa w Polsce i centralnego planu badań naukowych” pt. *Uwarunkowania przestrzenne społeczno-gospodarczego rozwoju Polski*. Rezultatem tych badań były dwie prace doktorskie dotyczące: przemian struktury przestrzennej produkcji globalnej (R. Kulikowski) i towarowej rolnictwa w Polsce (J. Szyrmer) oraz liczne publikacje pracowników Instytutu (Kulikowski 1977, 1980, 1982, 2002, 2003a, b, 2005; Kulikowski i Szyrmer 1978; Szczęsny 1992; Szyrmer 1977, 1980). Jeden z czołowych polskich ekonomistów rolnych prof. W Kamiński w jednej ze swoich prac (Kamiński 1993) napisał, że bez wyników badań przestrzennych cech produkcyjnych rolnictwa trudne jest poszukiwanie jego racjonalnych struktur przestrzennych.

Zespół cech określanych w oparciu o wielkość lub wartość produkcji globalnej to: produktywność ziemi, produktywność pracy oraz poziom i stopień towarowości. Przez produktywność ziemi rozumie się wielkość lub wartość produkcji rolnej przypadającej na jednostkę powierzchni użytków rolnych a przez produktywność pracy rozumiany jest wielkość lub wartość produkcji rolnej przypadającej na 1 osobę zatrudnioną w rolnictwie. Pojęcia te czasem błędnie określane są też terminem produktywności. Przez produktywność rozumie się jednak najczęściej wydajność jednostkową, np. wysokość plonów z 1 ha, mleczność krów, nieśność kur itp.¹

W badaniach przestrzennych przez towarowość rolnictwa rozumiane są natomiast jego cechy określone w oparciu o wielkość lub wartość produkcji towarowej na jednostkę powierzchni użytków rolnych oraz udział produkcji towarowej w produkcji globalnej rolnictwa. Wielkość lub wartość produkcji towarowej rolnictwa na 1 ha użytków rolnych określana jest pojęciem poziom towarowości a udział produkcji towarowej w produkcji globalnej oznacza tzw. stopień towarowości rolnictwa. Czasem podejmowane są również badania zróżnicowania przestrzennego tzw. stopnia specjalizacji rolnictwa, który określany jest w oparciu o badanie struktury produkcji towarowej.

1. Więcej na ten temat patrz (Kulikowski 2003a, s. 18–28, 38–39).

Do określania wyżej wymienionych cech obok rozmiarów produkcji globalnej i towarowej rolnictwa używane są także inne kategorie produkcji rolniczej — w tym produkcja końcowa lub czysta.² Produkcja końcowa i czysta jest możliwa do stosunkowo łatwego określenia dla pojedynczych gospodarstw rolnych, nastęrcza jednak poważnych trudności w przypadku próby szacunków w skali jednostek przestrzennych (gmin, powiatów i województw). Z tego powodu w badaniach przestrzennych te kategorie produkcji rolniczej rzadziej są przyjmowane jako podstawa określania cech produkcyjnych.

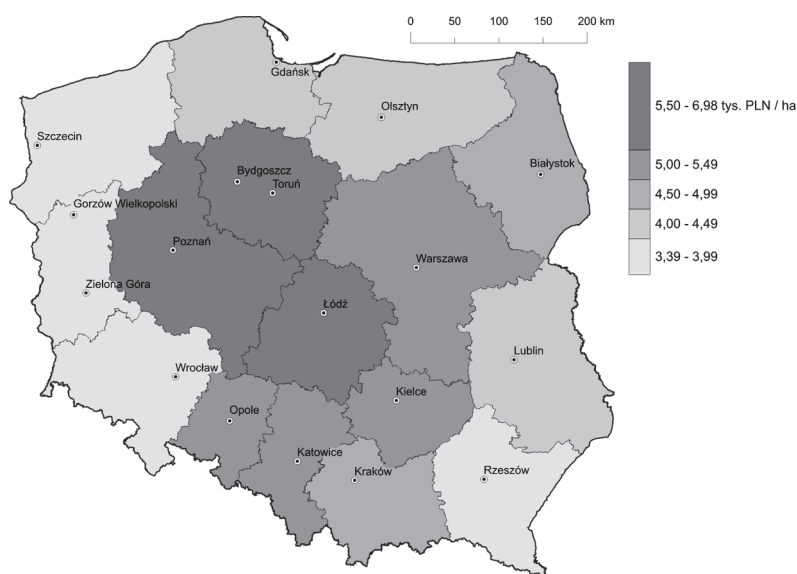
1. Produktywność ziemi

Produktywność ziemi to wielkość lub wartość produkcji globalnej rolnictwa przypadająca na 1 ha UR. Czasem wskaźnik produktywności ziemi określany też bywa terminem produktywności rolnictwa. Słuszną wydaje się jednak sugestia geografów, np. Kostrowickiego (1972), Biegajło (1973) i ekonomistów rolnych Bud-Gusaima (1988), Budzyńskiego (1990), by przez produktywność rolnictwa rozumieć jednak nie tylko stosunek wielkości produkcji rolnej do powierzchni użytków rolnych, ale także jej relacje w stosunku do pozostałych czynników produkcji w rolnictwie — pracy, kapitału.

Najczęściej produktywność ziemi określana jest w jednostkach monetarnych, rzadziej w jednostkach umownych (np. jednostki zbożowe, jednostki kaloryczne i inne) na 1 ha UR. Jednostki monetarne stosowane do określania różnych kategorii produkcji rolniczej (globalnej, towarowej, końcowej i czystej) posiadają wady wynikające ze zmienności czasowej cen na poszczególne produkty rolne. W badaniach o charakterze dynamicznym próbuje się mankament ten minimalizować poprzez stosowanie tzw. cen stałych, które niestety określane są tylko dla pewnych horyzontów czasowych. Jednostki umowne np. jednostki zbożowe stanowią dobrą podstawę do badania cech produkcyjnych rolnictwa w długich okresach czasu. Zachodzi jednak dość zasadnicza trudność ich określenia dla pewnej grupy produktów rolnych. Podstawą ich określenia jest bowiem zawartość skrobi, a tej nie da się określić dla takich produktów jak tytoń, warzywa czy owoce.

W 2009 r. ogólna wartość produkcji globalnej rolnictwa wynosiła 79,7 mld zł i według cen stałych, w porównaniu do 1990 r. zmniejszyła się o 0,5 punktu procentowego. W porównaniu do 2000 r. była wyższa o 13,4%³ Potwierdza duży spadek produkcji rolnej w pierwszej połowie lat 90., spowodowany transformacją ustrojową gospodarki w Polsce w tym okresie.

Mapa 1. Produktywność ziemi. Wartość produkcji globalnej rolnictwa w tys. zł na 1 ha użytków rolnych, 2009 r.

Źródło: Opracowanie M. Mazur na podstawie informacji opublikowanych w Banku Danych Lokalnych, w 2009 r.

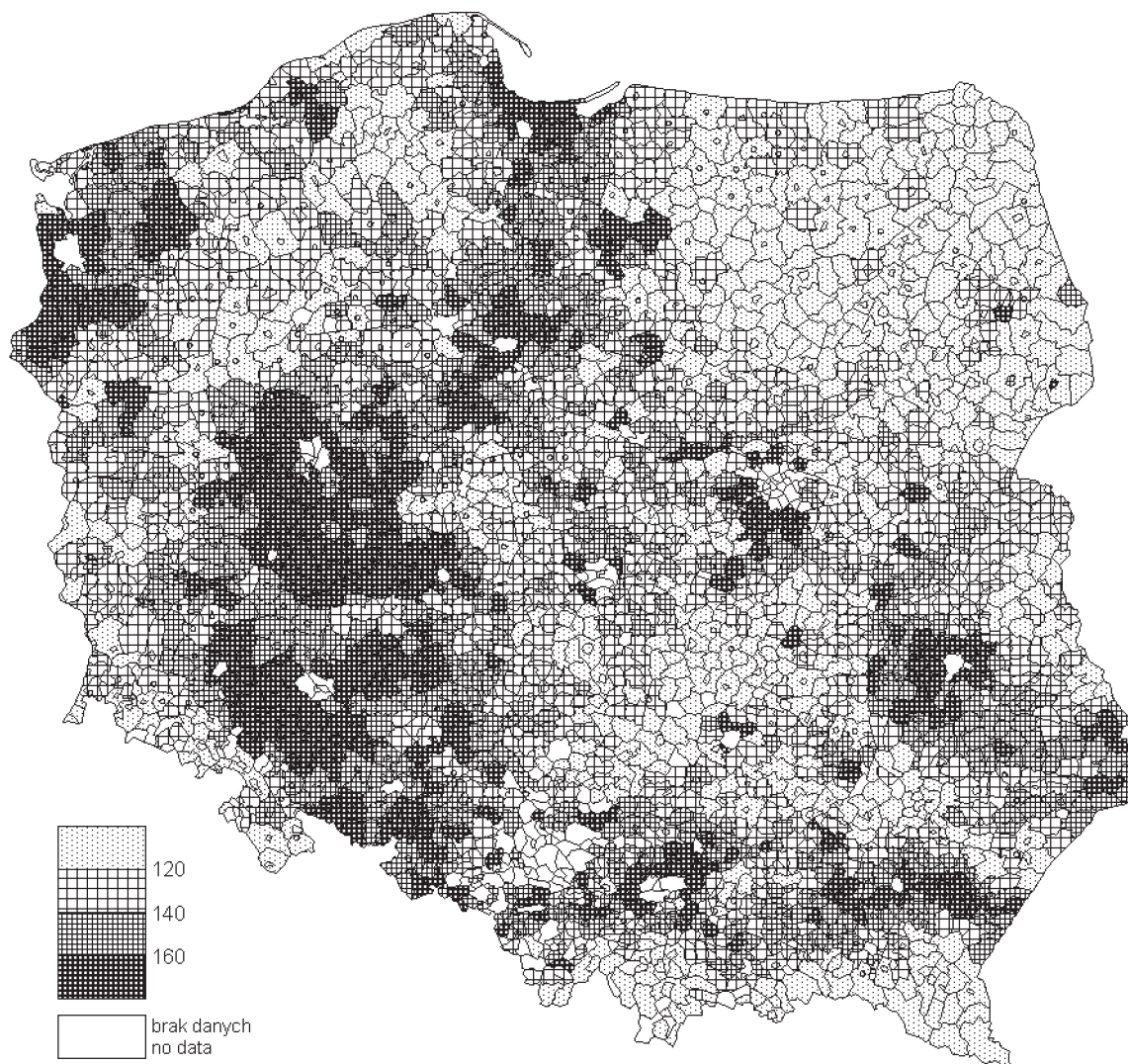
2. Kategorię produkcji czystej do określenia cech produkcyjnych rolnictwa stosował np. R. Kulikowski (1980).
3. Dane według Rocznika Statystycznego Rolnictwa (Dmochowska 2010, s. 137).

W roku 2009 wartość produkcji globalnej rolnictwa przypadająca na 1 ha UR wynosiła 4,9 tys. zł i w poszczególnych województwach wahała się od najniższej, wynoszącej około 3,4 tys. zł w woj. podkarpackim i 3,7 tys. w lubuskim do najwyższej w woj. wielkopolskim — prawie 7 tys. zł. Wysokie wartości tej cechy notowano też w woj.: kujawsko-pomorskim, łódzkim (5,0 do 5,5 tys.) i mazowieckim (blisko 5 tys.)

W przypadku Wielkopolski i Kujaw wysoki poziom produktywności ziemi wiązał się z wysokim poziomem kultury rolnej i dużym udziałem kierowników gospodarstw z wykształceniem ponadpodstawowym, oraz wysoką specjalizacją produkcji rolniczej w chowie trzody chlewnej. Wysoki poziom produktywności ziemi województwo łódzkie zawdzięcza głównie gospodarstwom położonym na dobrych glebach w rejonie Kutna, Łęczycy i Łowicza, a także w strefie podmiejskiej Łodzi oraz gospodarstwom ze znacznym udziałem sadów w okolicach Rawy Mazowieckiej i Białej Rawskiej. Natomiast w przypadku woj. mazowieckiego wysoki poziom tej cechy związany był z występowaniem na jego terenie rejonów wyspecjalizowanych w produkcji sadowniczej w okolicach Grójca, Warki, Tarczyna i Góry Kalwarii, gospodarstw warzywniczych strefy podmiejskiej zlokalizowanych na zachód od Warszawy a także gospodarstw specjalizujących się w chowie bydła mlecznego w północnej części województwa.

Precyzyjne porównanie wskaźnika produktywności ziemi z jego badaniami w latach wcześniejszych (Kulikowski 2003a) nie jest możliwe ze względu na różnice jednostek odniesienia (w 1990 r.

Mapa 2. Produkcja globalna rolnictwa w tys. zł na 1 ha użytków rolnych. Rolnictwo indywidualne, 1990 r.

Źródło: (Kulikowski 2003a)

były to gminy a w 2009 r. województwa), a także zmieniające się ceny. Niemniej charakter zróżnicowania tej cechy w latach wcześniejszych i obecnie wskazuje na wzrost produktywności ziemi na terenie Podlasia i województw: łódzkiego i kieleckiego oraz spadek na terenie Pomorza Zachodniego i na Nizinie Śląskiej.

Według ogólnie przyjętego w Europie miernika ekonomicznej wielkości gospodarstw rolnych ESU, który jest sumą standardowych nadwyżek bezpośrednich wszystkich działalności występujących w gospodarstwie rolnym (1 ESU = 1 200 euro) gospodarstwa rolne w Polsce są wybitnie zróżnicowane. W 2007 r. gospodarstwa powyżej 8 ESU stanowiły zaledwie 10,3% ogólnej liczby gospodarstw w kraju. Najwięcej gospodarstw o wielkości ekonomicznej powyżej 50 ESU było w woj. wielkopolskim — 4268, najmniej w świętokrzyskim — 246. Porównanie to potwierdza też wysoki poziom efektów produkcyjnych rolnictwa Wielkopolski, w tym także produktywności ziemi.

Stosunkowo wysokie wskaźniki produktywności ziemi miały miejsce w małych gospodarstwach woj.: małopolskiego i śląskiego, osiągnęte w większym stopniu dzięki wysokim nakładom ludzkiej siły roboczej. Niski poziom tego wskaźnika notowano na terenie Pomorza Zachodniego i Ziemi Lubuskiej. Jego powodem było tu zapewne nienajlepsze zagospodarowanie części gruntów rolnych po likwidacji gospodarstw państwowych.

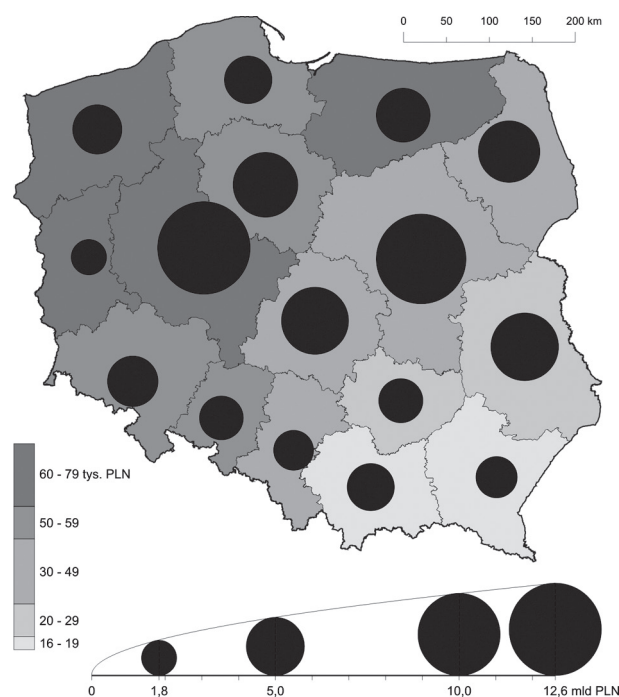
Polskie rolnictwo, pod względem efektywności produkcji rolniczej, mierzonej jej wartością przypadającą na jednostkę powierzchni rolniczej pozostaje w tyle za rolnictwem krajów Europy Zachodniej. Według ekonomisty rolnego A. Wosia (2001) produktywność ziemi w Polsce, określana przy wykorzystaniu wartości dodanej w rolnictwie, wynosiła 588 euro/1 ha UR a przeciętna dla UE w tym czasie była blisko dwa razy wyższa i wynosiła 1107 euro/1 ha UR.

Trzeba jednak podkreślić, że wsparcie rolnictwa przez państwa byłej UE-15 w formie dotacji bezpośrednich i nakładów finansowych na podtrzymywanie cen produktów rolne w 2000 r. to 765 euro/1 ha UR a w Polsce zaledwie 172 euro/1 ha UR. Do chwili obecnej różnice pomiędzy wysokością wsparcia rolnictwa w Europie Zachodniej i w Polsce nie zostały jeszcze w pełni wyrównane.

2. Produktywność pracy

Obok produktywności ziemi jednym z ważnych mierników syntetycznych efektywności rolnictwa jest wielkość lub wartość produkcji rolnej przypadająca na 1 osobę zatrudnioną w rolnictwie okre-

Mapa 3. Wartość produkcji globalnej i produktywność pracy w rolnictwie w 2009 r.

Źródło: Opracowanie M. Mazur na podstawie informacji opublikowanych w Banku Danych Lokalnych, w 2009 r.

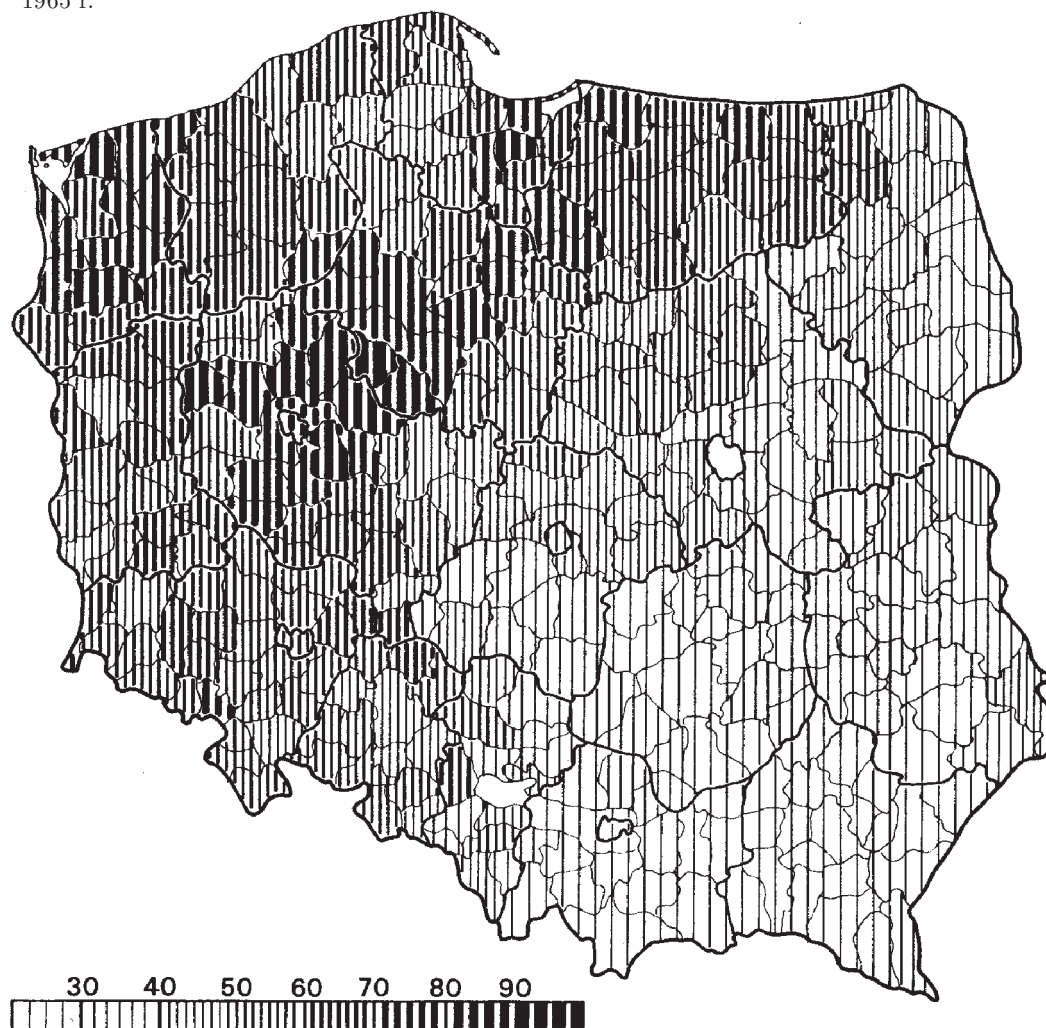
ślana terminem produktywności pracy lub wydajności pracy (Kostrowicki 1972; Wiatrak 1980). Produktywność pracy jest więc wskaźnikiem odzwierciedlającym stosunek efektów produkcyjnych do nakładów pracy ludzkiej w rolnictwie. Cecha ta rzadziej stosowana jest w badaniach przestrzennych z uwagi na trudność precyzyjnego określenia zasobów pracy w rolnictwie według gmin, powiatów a nawet województw.

Przeciętna dla Polski wartość produktywności pracy w przeliczeniu na 1 osobą zatrudnioną w rolnictwie w roku 2009 r. wynosiła 37,6 tys. zł. Najwyższe jej wartości notowano w województwach: zachodniopomorskim — 79,3 tys., lubuskim — 66,2 tys., i wielkopolskim — 60,6 tys. zł, najniższe zaś w podkarpackim — 15,9 tys.4 tys. i małopolskim — 18,1 tys. Zróżnicowanie poziomu tej cechy rolnictwa nawiązuje z jednej strony do zróżnicowania wielkości gospodarstw i liczby ludności zatrudnionej w rolnictwie, w mniejszym zaś do bezwzględnej wielkości produkcji rolnej w poszczególnych województwach.

Według autorów raportu o stanie wsi pt. *Polska Wieś 2002* w 1999 r. na 1 osobę pełnozatrudnioną wartość produkcji globalnej w rolnictwie była ponad sześć razy niższa niż w działach pozarolniczych. Według tego samego źródła wartość produktywności pracy w rolnictwie w tym roku stanowiła zaledwie 15,2% poziomu tego wskaźnika dla całej gospodarki narodowej. Stosunek produktywności pracy w rolnictwie do produktywności w całej gospodarce był najkorzystniejszy w woj.: lubuskim i warmińsko-mazurskim (po około 30%) i wielkopolskim (27%).

Analiza przestrzennego zróżnicowania produktywności pracy w układzie powiatów dla lat 1960, 1965 1970 (Kulikowski i Szyrmer 1978, s. 49–51) wskazywała, że zróżnicowanie wysokości tego

Mapa 4. Produkcja globalna rolnictwa w tys. zł na 1 osobę zawodowo czynną w rolnictwie. Rolnictwo indywidualne, 1965 r.

wskaźnika wyraźnie nawiązywało do przebiegu historycznych granic naszego kraju a najwyższy poziom tej cechy występował na podobnych terenach jak obecnie (por. mapy 3 i 4).

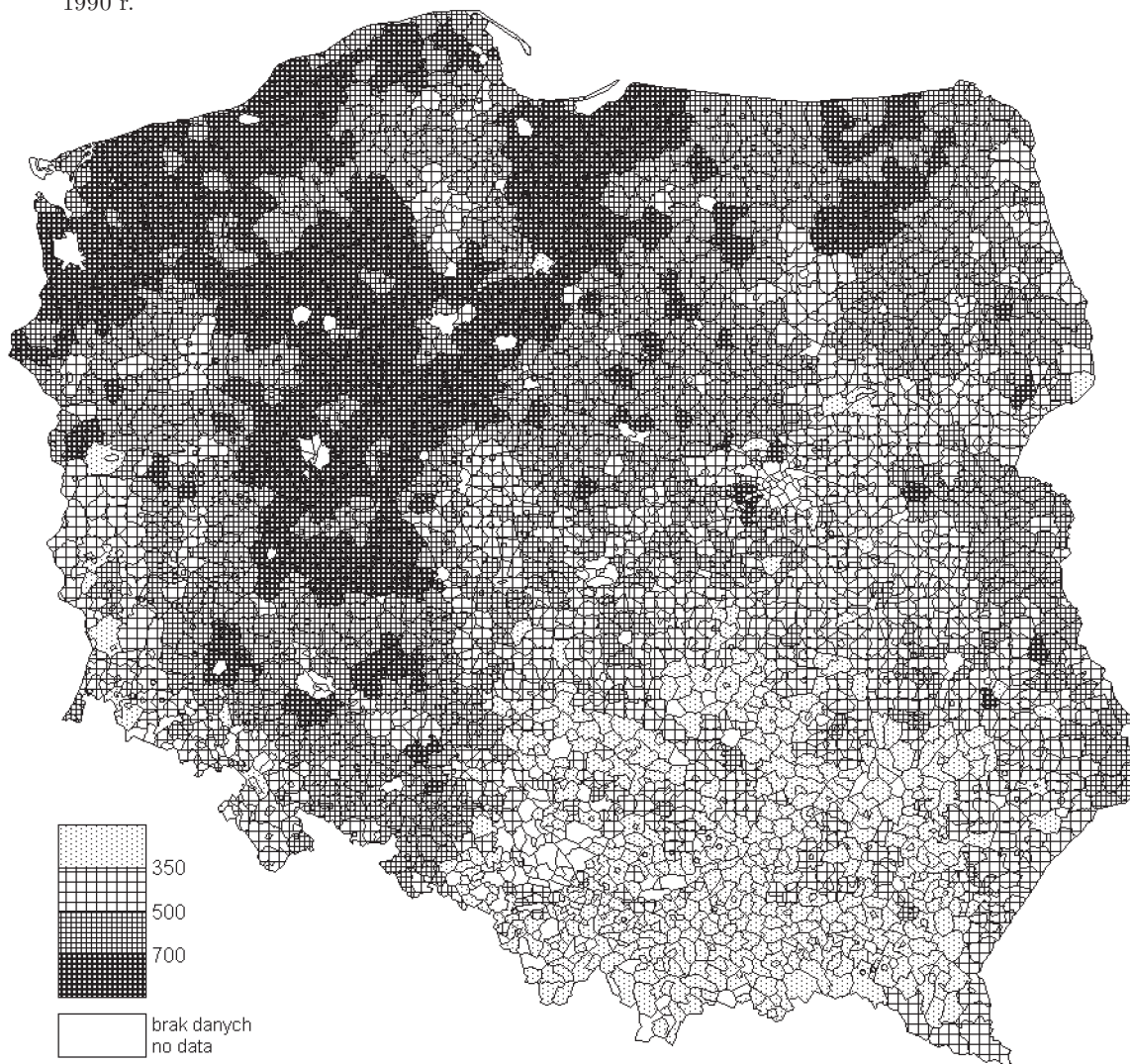
Badania późniejsze z 1990 r. (mapa 5) pokazują już stopniowe zacieranie się tych granic. Obie te ryciny w znacznym stopniu uzasadniają jednocześnie wniosek potwierdzający dużą trwałość obrazu przestrzennego zróżnicowania tej cechy polegającą na jej wysokim poziomie w zachodniej i północnej części kraju, niskim zaś w części południowo-wschodniej.

3. Towarowość rolnictwa

Obok cech produkcyjnych rolnictwa określanych w oparciu o wielkość lub wartość produkcji globalnej rolnictwa w relacji do zasobów ziemi, pracy i kapitału (nakładów na produkcję rolniczą), przedmiotem analiz ekonomicznych i przestrzennych są też cechy produkcyjne rolnictwa określane wartością produkcji rolniczej zbywanej poza gospodarstwo, czyli produkcją towarową. Do cech tych należą: stopień towarowości, poziom towarowości oraz stopień i poziom specjalizacji rolnictwa. Często cały zespół tych cech określa się w literaturze pojęciem towarowości rolnictwa. Interesujące, zwłaszcza z metodycznego punktu widzenia są prace na ten temat J. Szyrmera (1980), i R. Kulikowskiego (2003a).

Pierwszy z tych autorów dokonał sformalizowanego opisu szacunków produkcji towarowej rolnictwa dla jednostek przestrzennych (gmin i powiatów) oraz zaproponował uproszczoną metodę

Mapa 5. Produkcja globalna rolnictwa w tys. zł na 1 osobę czynną zawodowo w rolnictwie. Rolnictwo indywidualne, 1990 r.

Źródło: (Kulikowski 2003a, s. 56)

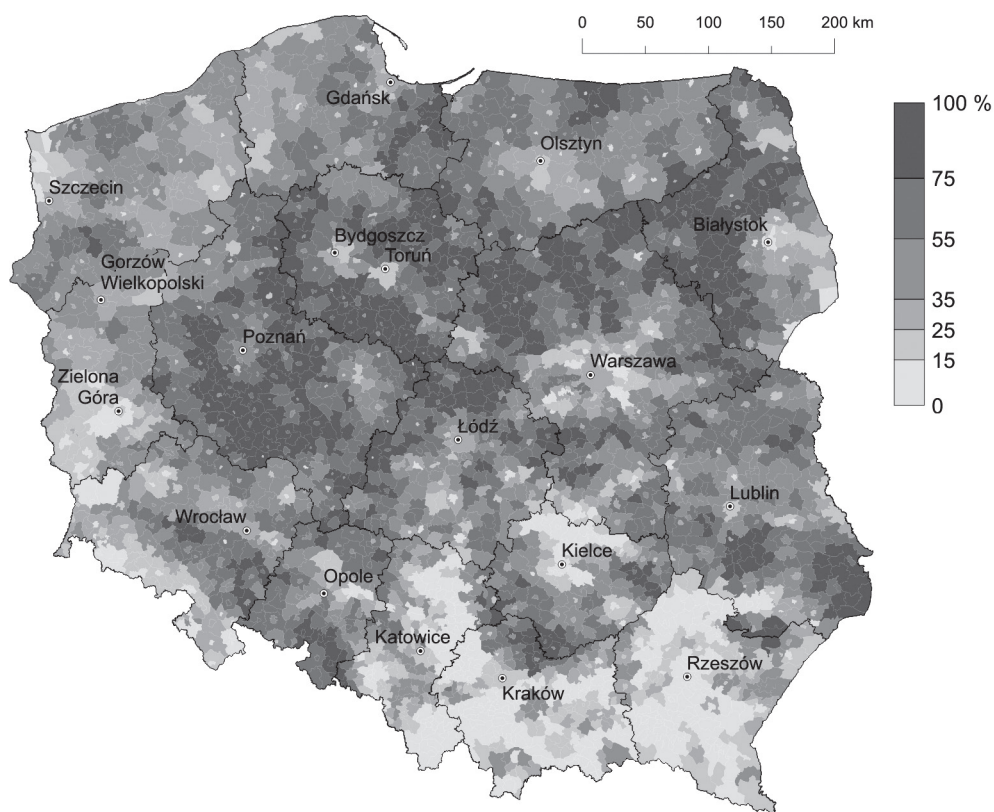
określania stopnia specjalizacji, drugi prowadził badania stopnia i poziomu towarowości rolnictwa, wykorzystując dane dla gmin w skali całego kraju. Opracował też nową w polskiej i światowej literaturze metodę określania tzw. poziomu specjalizacji rolnictwa.⁴ Stopień i poziom specjalizacji rolnictwa łatwy do określenia dla poszczególnych gospodarstw rolnych, rzadko był przedmiotem badania przez geografów z uwagi na dużą pracochłonność szacunków wielkości i szczegółowej struktury produkcji towarowej dla mniejszych jednostek przestrzennych.

W badaniach GUS — Powszechny Spis Rolny 2002 (PSR) — towarowość rolnictwa w Polsce ilustrowano odsetkiem gospodarstw rolnych produkujących głównie na rynek (mapa 6). Najwyższe udziały tych gospodarstw znajdują się na terenie Wielkopolski, Kujaw, Ziemi Chełmińsko-Dobrzyńskiej, na północnym Mazowszu, na Wyżynie Lubelskiej i w licznych gminach Zachodniego Podlasia. Wysokie wartości tego wskaźnika pokrywają się z wysokim poziomem kultury rolnej (Wielkopolska, Kujawy), dobrymi glebami (Wyżyna Lubelska i Miechowska, część Opolszczyzny) oraz ze specjalizacją rolnictwa w chowie bydła mlecznego (Podlasie i Północne Mazowsze), sadownictwem (grupa gmin na południe od Warszawy), a także produkcją warzyw w nielicznych wyspecjalizowanych gminach, położonych w strefach podmiejskich większych aglomeracji miejskich.

Bardzo mały udział tych gospodarstw notowany był w woj.: małopolskim i podkarpackim, gdzie dominowały gospodarstwa drobne, produkujące głównie w celach samozaopatrzeniowych. W innym badaniu GUS (PSR 2002) wysoką towarowość rolnictwa ilustrowano dużym udziałem gospodarstw o dużej wartości produkcji towarowej (mapa 7).

Spośród 1,4 mln gospodarstw, które w roku spisowym 2002 sprzedawały swoje produkty rolne aż 62% ich liczby stanowiły gospodarstwa, w których wartość produkcji towarowej wynosiła poniżej 10 tys. zł. Szczególnie wysoki udział tych gospodarstw charakteryzował południowo-wschodnią część kraju (Kulikowski 2005, s. 532). Największymi udziałami gospodarstw wysokotowarowych (o wartości produkcji towarowej powyżej 100 tys. zł) charakteryzowały się Wielkopolska, Kujawy, Dolne Powiśle i zachodnie Podlasie). Ciekawe jest też to, że wartość produkcji towarowej ponad

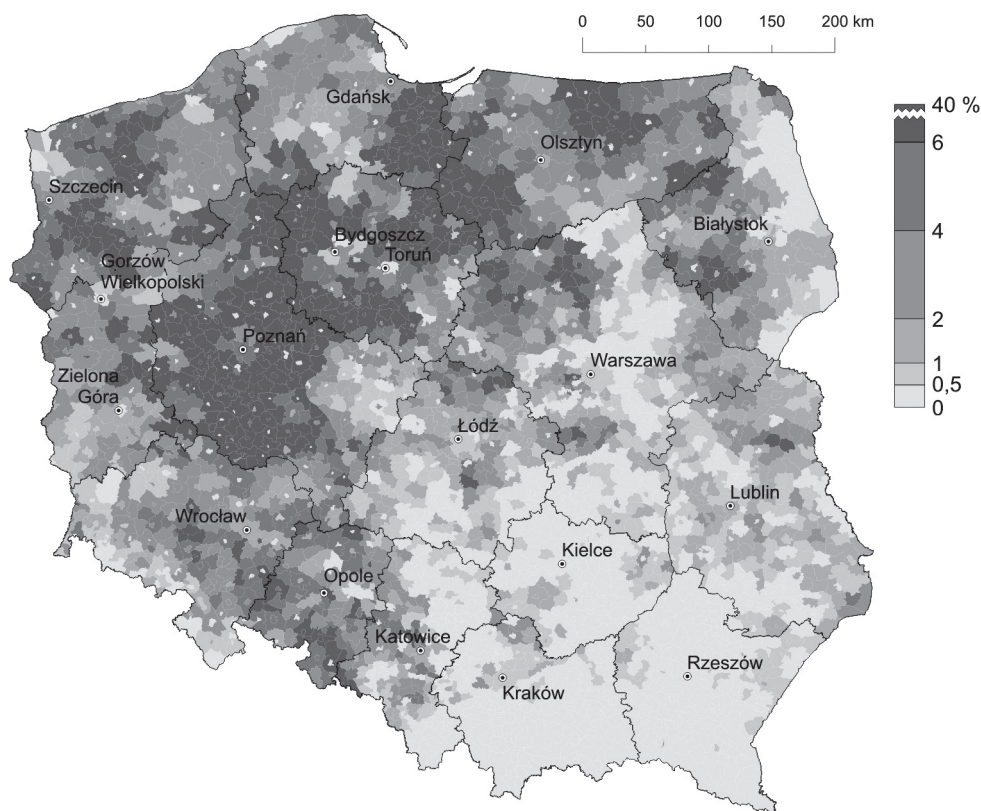
Mapa 6. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych produkujących głównie na rynek, 2002

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PSR 2002

4. Szerzej na ten temat por. (Kulikowski 2003a, s. 97–102).

Mapa 7. Procentowy udział gospodarstw rolnych o rocznej wartości produkcji towarowej powyżej 100 tys. zł, w ogólnej liczbie gospodarstw, 2002 r.

Źródło: Atlas Rolnictwa Polski 2010

100 tys. zł osiągnęło 1154 gospodarstw ogrodniczych o powierzchni poniżej 1 ha. Były to w znacznej mierze gospodarstwa prowadzące produkcję pod osłonami.

3.1. Stopień towarowości rolnictwa

Stopień towarowości rolnictwa rozumiany jest najczęściej jako procentowy udział produkcji towarowej w produkcji globalnej. Według niektórych autorów, np. Szyrmera (1980) określenie tego wskaźnika byłoby właściwsze w oparciu o porównanie produkcji towarowej i produkcji końcowej. Szacunki wielkości tej ostatniej są jednak bardziej pracochłonne i trudniejsze.

Z uwagi na różnice wielkości gospodarstw i wysokości nakładów na produkcję rolną pomiędzy poszczególnymi sektorami rolnictwa przez szereg lat wskaźnik towarowości rolnictwa określano osobno dla indywidualnych gospodarstw rolnych, spółdzielni produkcyjnych i gospodarstw państwowych. W tych ostatnich stopień ten był znacznie wyższy.

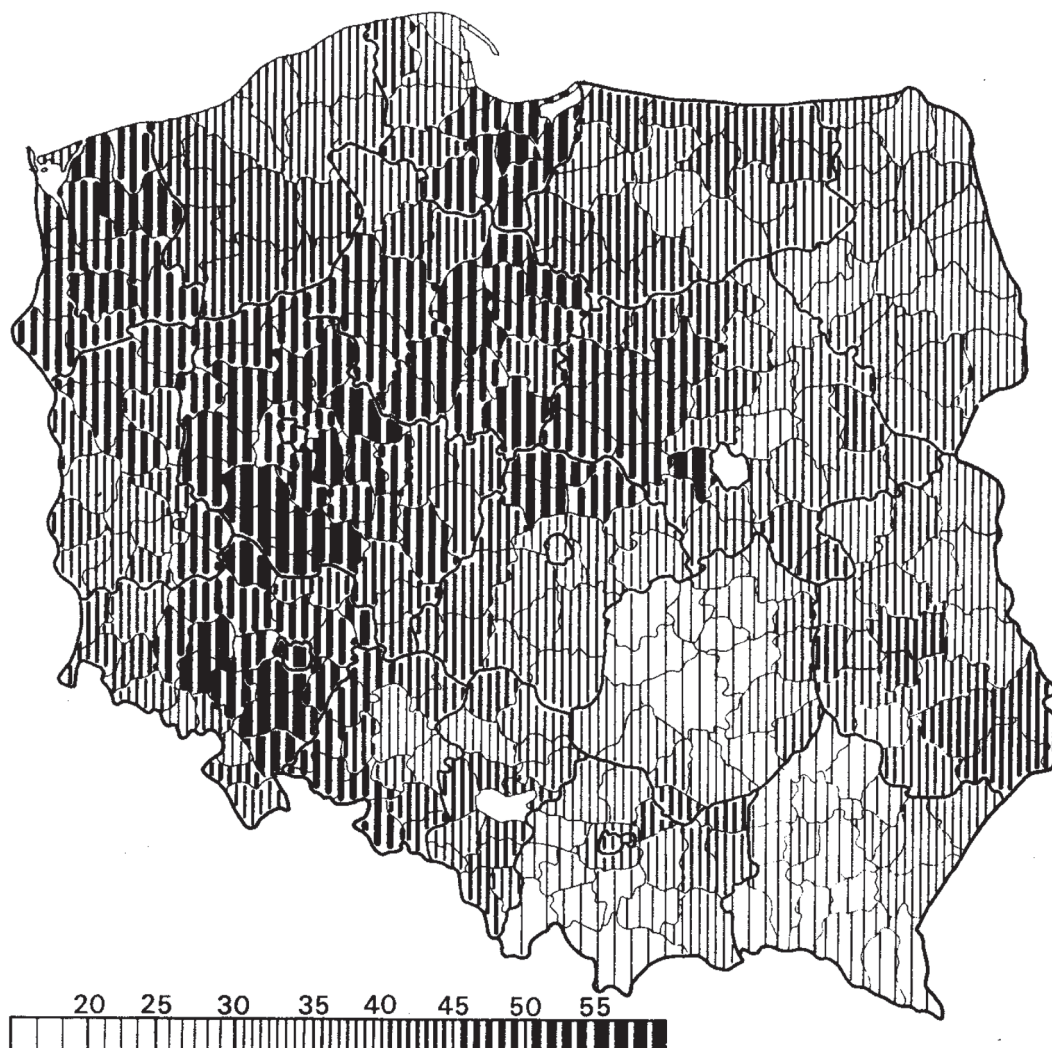
W pierwszych latach po wojnie rolnictwo indywidualne w Polsce miało w znacznym stopniu charakter samozaopatrzeniowy. Stopień towarowości tego sektora rolnictwa wzrastał z 37,1% w 1950 r. do 41,8% w 1960 r. W latach 1960–1965 tempo jego wzrostu było jeszcze mniejsze i w końcu tego pięcioletnia stopień towarowości wyniósł zaledwie 42,5%, a do 1970 r. wzrósł do 45,3%. Przerzenne zróżnicowanie stopnia towarowości rolnictwa indywidualnego w Polsce w 1970 r. ilustruje mapa 8.

Stosunkowo wysoki stopień towarowości charakteryzował w tym czasie rolnictwo zachodniej części kraju, a zwłaszcza Niziny Śląskiej z Przedgórzem Sudeckim, Wielkopolski, Kujaw, Dolnego Powiśla i Niziny Szczecińskiej. Niski poziom tego wskaźnika notowano na terenach rolniczych Karpat, w Kolinie Sandomierskiej i na obszarze Gór Świętokrzyskich. Od roku 1960 stopień towarowości rolnictwa państwowego przekraczał 60%, a w 1970 r. w niektórych województwach wahał się od 65% do 70%. W 1980 r. wskaźnik ten wzrósł nawet do 80%.

W latach 1976–1980 nastąpił wzrost stopnia towarowości rolnictwa z 48% do 52%, a jego zróżnicowanie przestrzenne było podobne do okresu wcześniejszego. Na mapach w skali gmin z 1978 r.

Mapa 8. Procentowy udział produkcji towarowej w produkcji globalnej. Rolnictwo indywidualne, 1970 r.

Źródło: (Kulikowski 2003a, s. 73)

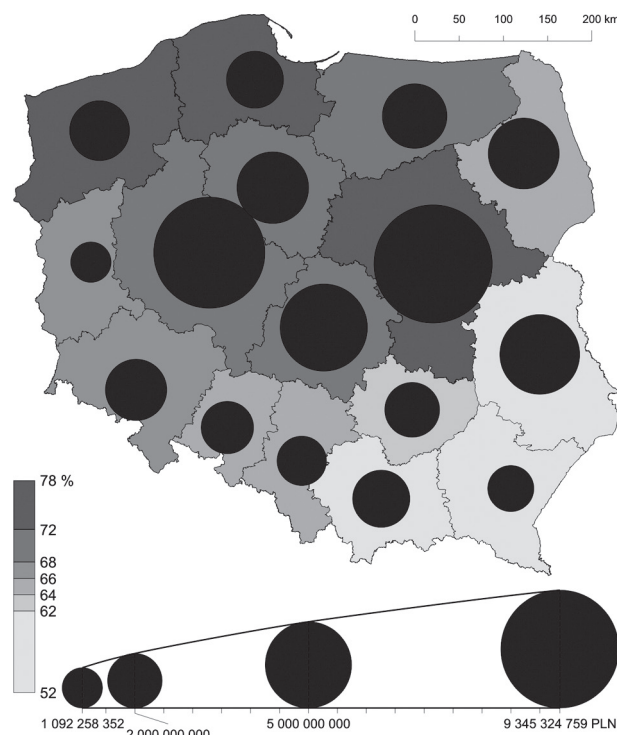
i 1990 (Kulikowski 2003a) widać już początki a potem wyraźnie ukształtowane rolnicze strefy podmiejskie Warszawy, Wrocławia, Krakowa i Poznania, gdzie w niektóre gminy wyspecjalizowały się w produkcji ogrodniczej

W latach 80. stopień towarowości rolnictwa wzrósł do 62%, po czym zmniejszył się w okresie początków transformacji do 50% w 1995 r. Spadek ten nastąpił głównie w rezultacie likwidacji rolnictwa państwowego, gdzie wskaźnik ten był z reguły wyższy a także z powodu pogorszenia się makroekonomicznych warunków dla rolnictwa i spadkiem opłacalności produkcji rolnej w tym okresie. W następnych latach okresu transformacji stopień towarowości rolnictwa ponownie wzrastał osiągając 60% w 2000 r.

Od wstąpienia Polski do Unii Europejskiej (2004 r.) nastąpił dynamiczny wzrost eksportu produktów rolnych z Polski do krajów Europy zachodniej i napływ unijnych środków pomocowych (dopłaty bezpośrednie, wsparcie z tytułu gospodarowania w trudnych warunkach), które spowodowały ponowny wzrost produkcji towarowej rolnictwa, której udział w produkcji globalnej wzrósł do 70,5% w 2009 r. i 2010 r.

Bardzo wysokim stopniem towarowości rolnictwa charakteryzowały się województwa północne (74–76%) o dużych przeciętnych rozmiarach gospodarstw, z których część powstała po likwidacji wieloprzestrzennych gospodarstw państwowych na początku lat 90. Najniższy poziom tego wskaźnika charakteryzował woj.: podkarpackie (56,8%) i małopolskie (60,4%), cechujące się dużym rozdrobnieniem gospodarstw, które w znacznym stopniu produkują na potrzeby własne. W 2002 r.

Mapa 9. Stopień towarowości rolnictwa. Udział produkcji towarowej w produkcji globalnej rolnictwa, 2009 r.

Źródło: Opracowanie M. Mazur na podstawie informacji opublikowanych w Banku Danych Lokalnych, w 2009 r.

w bardzo licznych gminach tego regionu ponad 30% gospodarstw o powierzchni ponad 1 ha UR produkowało wyłącznie na własne potrzeby (Kulikowski 2003b, s. 84).

Na stosunkowo wysoki stopień towarowości rolnictwa w woj. mazowieckim wpływa bardzo wysoki poziom tego wskaźnika na obszarach strefy podmiejskiej Warszawy — wyspecjalizowanych w produkcji ogrodniczej (kwiatów, warzyw i owoców).

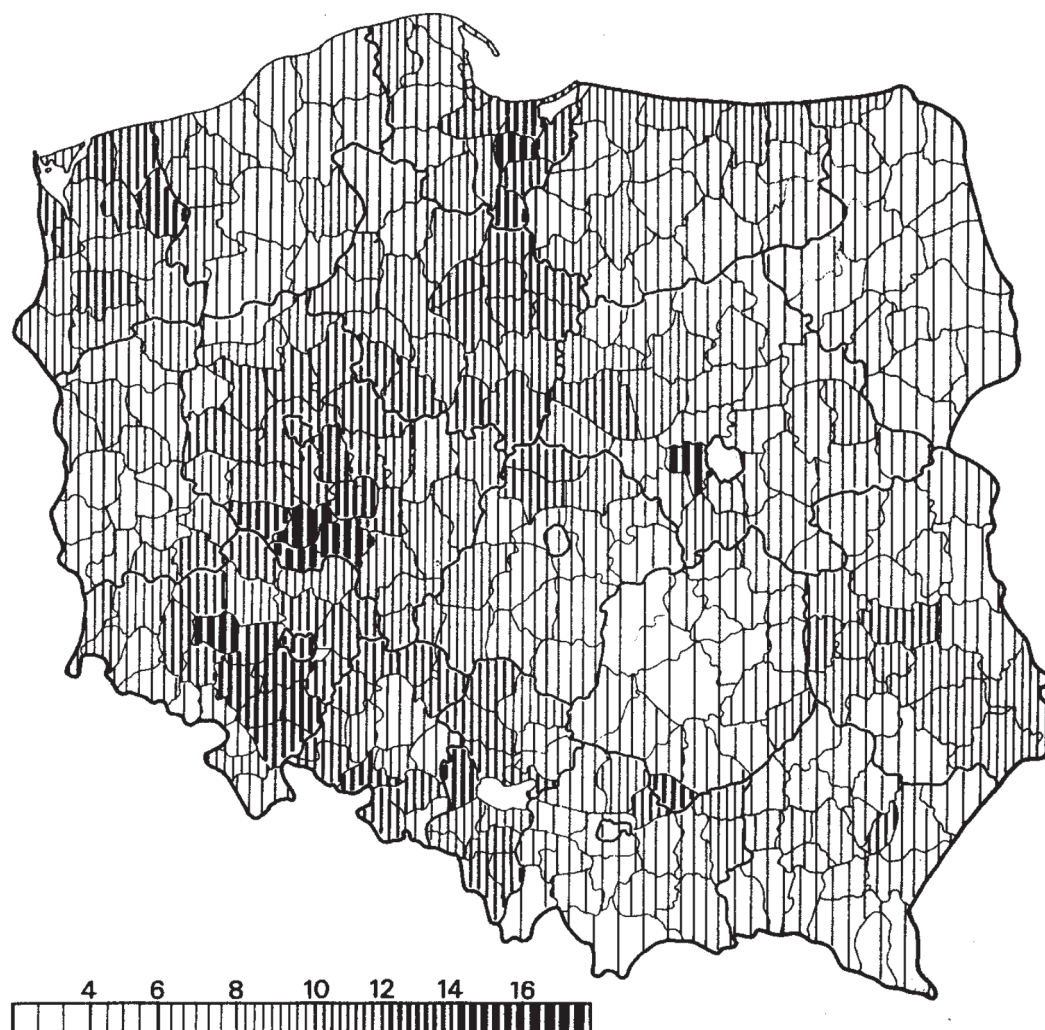
3.2. Poziom towarowości

Podstawą do określania wskaźnika poziomu towarowości rolnictwa jest najczęściej wielkość produkcji towarowej rolnictwa przypadająca na jednostkę powierzchni użytków rolnych. Wielokrotnie prowadzone badania tej cechy rolnictwa (Kulikowski 1980, 2002; Kulikowski i Szyrmer 1978; Szyrmer 1980) wykazały, że na jej wartość najwyższy wpływ mają: bezwzględna wartość produkcji towarowej w badanej jednostce przestrzennej, poziom kultury rolnej, stopień towarowości rolnictwa, który z reguły jest wyższy w gospodarstwach dużych, wielkość nakładów pracy, stopień specjalizacji oraz jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Zależność tę potwierdza już obraz zróżnicowania przestrzennego tej cechy z 1970 r. (mapa 10).

Szczegółowy obraz zróżnicowania poziomu towarowości w 2002 r. coraz bardziej potwierdza jego zależność od specjalizacji rolnictwa. Poza obszarami Wielkopolski i Kujaw wyspecjalizowanymi w chowie trzody chlewnej wysoki poziom tej cechy charakteryzuje Zachodnie Podlasie wyspecjalizowane w chowie bydła mlecznego i wschodnią część Wyżyny Lubelskiej specjalizującą się w produkcji buraków cukrowych. Wysoki poziom tej cechy w tym roku charakteryzuje też liczne gminy o korzystnych dla rolnictwa warunkach glebowych na wyżynach: Lubelskiej, Sandomierskiej i Miechowskiej oraz na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie.

Z porównania zróżnicowania przestrzennego poziomu towarowości rolnictwa w 1970 i 2002 r. wynika, że w tym drugim roku nastąpiło relatywne zmniejszenie się tego wskaźnika na Pomorzu i na Żuławach. Wiąże się to prawdopodobnie z likwidacją gospodarstw państwowych, w początku lat 90., które charakteryzowały się wyższym stopniem towarowości rolnictwa. Grunty po tych gospodarstwach, dzierżawione przez rolników indywidualnych nie są jeszcze zbyt intensywnie zagospodarowane.

Mapa 10. Wartość produkcji towarowej rolnictwa w zł na 1 ha użytków rolnych. Rolnictwo indywidualne, 1970 r.

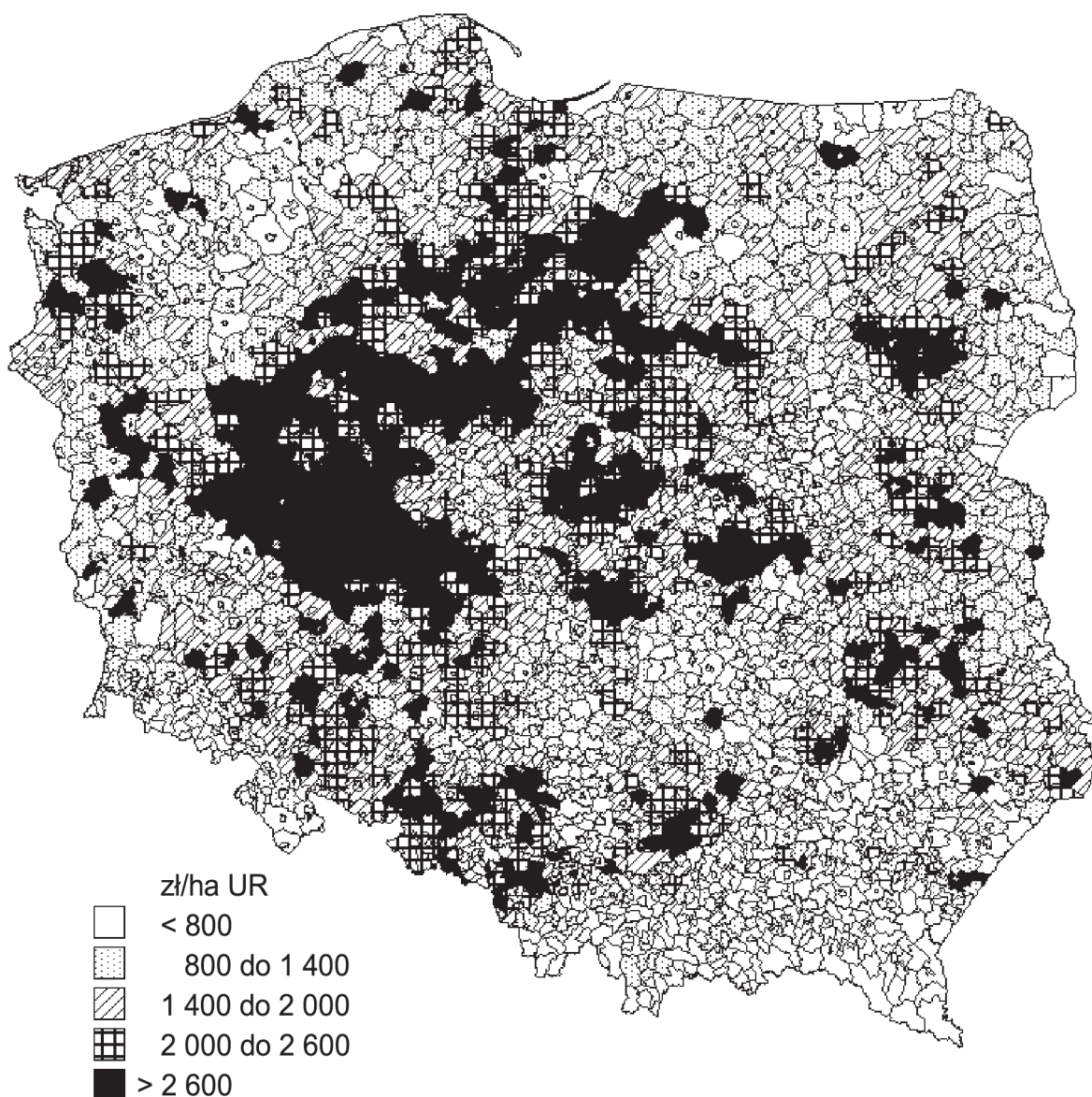
Źródło: (Kulikowski i Szyrmer 1978)

W r. 2010 przeciętna dla kraju wartość produkcji towarowej rolnictwa na 1 ha UR wynosiła 3,4 tys. zł. Zdecydowanie najwyższą wartością tego wskaźnika charakteryzowało się rolnictwo woj. wielkopolskiego (6,6 tys. zł/1 ha UR). Wysoki poziom tej cechy miał też miejsce w tym roku w woj.: mazowieckim (4,7 tys.) i łódzkim (4,6 tys.). Najniższymi wartościami tego wskaźnika charakteryzowały się natomiast woj.: podkarpackie (1,9 tys.), dolnośląskie (2,6 tys.), oraz lubuskie i warmińsko-mazurskie (po 2,7 tys.).

Zakończenie

W okresie restrukturyzacji, zwłaszcza w pierwszych latach po zmianach ustrojowych (lata 1989–1995) nastąpiło znaczne pogorszenie warunków makroekonomicznych dla rolnictwa. Fakt ten, oraz likwidacja wszystkich (także rentownych) państwowych gospodarstw rolnych spowodowały, że w pierwszej połowie lat 90. nastąpił duży spadek produkcji rolnej, zwłaszcza produkcji zwierzęcej, której w dużym stopniu zaprzestano w małych gospodarstwach ze względu na małą opłacalność. Odbiło się to też negatywnie na spadku poziomie cech produkcyjnych rolnictwa. W drugiej połowie lat 90. i w pierwszych latach po 2000 r. następowała powolna odbudowa rolnictwa po jego załamaniu z początków okresu restrukturyzacji. Do roku 2002 nie udało się jeszcze osiągnąć poziomu produkcji globalnej rolnictwa z 1990 r. W zakresie produkcji towarowej poziom ten został osiągnięty, a nawet minimalnie przekroczony.

Mapa 1. Poziom towarowości rolnictwa. Wartość produkcji towarowej rolnictwa na 1 ha użytków rolnych, 2002 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PSR 2002

Wraz z likwidacją rolnictwa państwowego, uległ poważnej zmianie poziom i stopień towarowości rolnictwa w województwach północnych i zachodnich. Poza wzrostem produktywności ziemi, związanym z rozwojem mleczarstwa na Podlasiu i powolnym zacieraniu się różnic pomiędzy historycznymi podziałami kraju, zróżnicowanie badanych cech produkcyjnych rolnictwa wykazuje dość stabilnie zróżnicowanie przestrzenne.

Istotnym zmianom uległa natomiast struktura produkcji towarowej rolnictwa. Jej wyrazem jest wzrost roli zbóż i owoców w produkcji towarowej roślinnej, kosztem spadku udziału roślin przemysłowych. Drastyczny spadek pogłowia bydła spowodował znaczne zmiany w strukturze produkcji towarowej zwierzęcej, polegające na spadku udziału żywca wołowego i wieprzowego, a wzroście żywca drobiowego i jaj.

Po przystąpieniu polski do Unii Europejskiej (maj 2004) zanotowano poważny wzrost zainteresowania rolników produkcją rolną, wyrażający się między innymi znacznym ograniczeniem powierzchni gruntów okresowo nieuprawianych i wzrostem eksportu produktów rolnych. Kontynuacja tego zainteresowania i dopłaty bezpośrednie do gospodarstw rolnych (choć ciągle niższe niż w krajach byłej UE-15) mogą w dalszej perspektywie mieć pozytywny wpływ na wzrost poziomu produkcji rolnej w naszym kraju.

Szkoda, że do tej pory nie są jeszcze dostępne dane dotyczące cech produkcyjnych rolnictwa ze spisu 2010, w skali gmin. Uniemożliwia to precyzyjniejsze porównania produktywności i towarowości rolnictwa w Polsce z wykorzystaniem danych pochodzących z PSR 2002 i 2010.

Literatura

- BAŃSKI J. (red.) (2010): *Atlas rolnictwa Polski*. Warszawa, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- BIEGAJŁO W. (1973): *Typologia rolnictwa na przykładzie województwa białostockiego*. Prace Geograficzne/Polska Akademia Nauk. Instytut Geografii, t. 100, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN.
- BUD-GUSAIM J. (1988): *Efektywność zasobów produkcyjnych w rolnictwie indywidualnym Polski*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- BUDZYŃSKI F. (1990): *Zróżnicowanie nakładów a produktywność ziemi w Polsce i w wybranych krajach zachodnioeuropejskich*. Rozprawy Naukowe i Monografie/Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego Akademii Rolniczej w Warszawie, Warszawa, Wydawnictwo SGGW-AR.
- DMOCHOWSKA H. (red.) (2010): *Rocznik statystyczny rolnictwa*. Roczniki Branżowe, Warszawa, Główny Urząd Statystyczny.
- KAMIŃSKI W. (1993): *Rolnictwo-przestrzeń — 1980–1990–2000 (podstawowe pytania i dylematy)*. [w:] W. Kamiński (red.): *Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w ujęciu przestrzennym 1980–1990–2000*, Warszawa, IERiGŻ.
- KOSTROWICKI J. (1972): *Próba typologii rolnictwa świata*. „Przegląd Geograficzny”, nr 44 (3), s. 395–435.
- KULIKOWSKI R. (1977): *Przemiany kierunków produkcji globalnej w rolnictwie indywidualnym w Polsce, 1960–1965–1975*. „Przegląd Geograficzny”, nr 49 (4), s. 689–702.
- KULIKOWSKI R. (1980): *Przestrzenne zróżnicowanie produkcji rolniczej w Polsce*. Biuletyn Informacyjny/Polska Akademia Nauk. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, t. 31, Warszawa, IGiPZ PAN.
- KULIKOWSKI R. (1982): *Przestrzenne zróżnicowanie produkcji rolniczej w Polsce*. „Przegląd Geograficzny”, nr 54 (4), s. 475–497.
- KULIKOWSKI R. (2002): *Przemiany i zróżnicowania przestrzenne produkcji rolnej w Polsce*. „Przegląd Geograficzny”, nr 74 (3), s. 407–422.
- KULIKOWSKI R. (2003a): *Syntetyczne metody badań produktywności i towarowości rolnictwa. Zastosowania w badaniach geograficznych w Polsce*. Prace Geograficzne, t. 187, Warszawa, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- KULIKOWSKI R. (2003b): *Szczegółowy przegląd czynników opisujących produkcję rolną i charakterystyka możliwości produkcyjnych rolnictwa*. [w:] A. Ciołkosz, T. Toczyński i H. Dmochowska (red.): *Charakterystyka rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*, Warszawa, Główny Urząd Statystyczny, s. 9–97.
- KULIKOWSKI R. (2005): *Działalność i źródła dochodu indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce — aspekty przestrzenne*. „Przegląd Geograficzny”, nr 77 (4), s. 527–549.
- KULIKOWSKI R., SZYRMER J. (1978): *Produktywność, towarowość i struktura produkcji rolnej*. [w:] J. Kostrowicki (red.): *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950–1970*, Prace Geograficzne, t. 127, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 360–427.
- SZCZĘSNY R. (1992): *Produktywność ziemi w rolnictwie indywidualnym w Polsce, przestrzenne zróżnicowanie i przemiany w latach 1938–1988*. „Zeszyty IGiPZ PAN”, nr 7, s. 1–25.
- SZYRMER J.H. (1977): *Zmiany przestrzennego zróżnicowania ważniejszych cech produkcyjnych polskiego rolnictwa indywidualnego 1960–1970*. „Przegląd Geograficzny”, nr 49 (4), s. 703–712.
- SZYRMER J.H. (1980): *Przemiany struktury przestrzennej produkcji towarowej rolnictwa indywidualnego w Polsce w latach 1960–1970*. Prace Geograficzne, t. 134, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- WIATRAC A.P. (1980): *Czynniki różnicujące wydajność pracy w rolnictwie*. Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- WOŚ A. (2001): *Nowy wymiar uwarunkowań rozwoju polskiego rolnictwa*. „Wieś i Rolnictwo”, nr 2, s. 84–105.